

EDESTIZKO ETA BARRU-MINEZKO OLERKIA, BIZKAIA'N (BIZKAIEREAREN ASTEA BILBON)

Jaun-andreak

Olerkia, poesia, jarri daustie gai, besteak beste, gure Bizkaieraren Aste onen leenengo egunean. Gai jakingarria, nik urte luzeetan ikasi ta aztertu dodana. 1954'an "Milla Euskal Olerki Eder" argitaratu neban eta arrezkero guztian euskal literaturari begira arduratu izan naz, gure poesia begikoen dodala. Lan au gaur ez dabe askok ikerlantzat artzen; baiña nik, alan be, uste dot euskal itz bat, morfema bat, joskera bat naiz itz-eratze bat, an zein emen zelan adierazten dan erakustea baizen garrantzitsua dala gure aurretikoak zer egin eta zelan mintzatu ziran euskal arloan, aztertu, erakutsi ta aitzen emotea.

Ni onetan jarduna nozue neure bizitza guztian, euskal literaturari lotua buru-belarri, gau ta egun. Euskal literatura oraingoz, poesiaren edestia diñot, orren argi ta aztertua ba'daukagu, ezta geiegi esatea, neuk ogetamar urte dirala batu, osotu ta argitara emondako liburu mardulari esker da, batez be. Arrezkero, Olerki-liburu ortaz gain, "Euskal Literatura" (sei ale aundi euskeraz) be argitara emona izan da. Ezta artobero usaiña, bakotxari berea, zor jakona emotea baiño. Gaur ez da egi au, dan legez, ezagutu nai, eta orixegaitik diñot emen.

Aste onetan, eta gaur, nik beiñola azterturiko gaiak beraztertzer aroa emon daustien aginduak. Euskalerri osoko literaturaz egin nebana orduan, orain, naiz-ta labur, Bizkaikoaz egingo dautzuet. Ots, "Edestizko ta barru-minezko olerkia (Epika ta Lirika) bizkaierearen elertian" zerbait aztertu. Elertia naiz literatura bardin dozue. Bizkaiko literaturan, beraz, ikusi bear ditugu kondairazko ta barru-minezko poesiak, eta au, barriz esanda be, Bizkaiko literatura solo barrutian.

Kulturaren ezaugarri dozue poesia; ainbat ikuspegi edo puntutik begiratu gengike kultura, baiña unerik zeatzena izkuntzaren arikoa izango da beti. Guk lur-zati bat daukagu baitik bat, europarrak, amerikarrak, txinoak naiz errusiarrak euren daukien modu-modura. Izadia noski, geure lurra, mendi, zugatz, ibai, itxaso ta abarrez betea, Jainkoak egin eta guri emondako lur-bazter zoragarri onen jabe gara gu, euskaldunok, lur-bazter onetan bizi gareanok. Lur au ez da berez kultura, baiña bai euskaldunok emona izan jakun izadi onegaz, lur-bazter onegaz egiña —etxeak, bideak, zubiak, itxas-ontziak—, au guzti au kultura dozu; kultura dira gure liburuak, gure legeak, gure kantak, gure doiñu ta dantzak, gure eziketak, gure literatura, dala itz-lauz dala olerkiz.

Euskalduna daukagu eusko-lur gainean, millaka ta millaka urte ondoan, etsai ez txikiz inguratua, gaur be oraindik bizi dana lur-moltzo medar onetan, eta bizi gura dauana. Gaur izadia zaintzeko, mendiak, abereak, erreka ta itxasoak jagoteko, antxiñakoen bizileku ta gomutagai-

lluak gorde ta babesteko alegiñak egin oi doguz. Eta izkuntza? Gure euskera babestu ta indartzeko, zer egiten ete dogu? Berau ez al dogu euskal kulturaren zantzu ta laburpenik beiñena, ederrena? Gizona gizaldiak zear sendo ta kementsu saiatu izan da izadiaren (Naturaren) aurka burrukan, janaria eskuratu nairik, esate baterako. Gizonak barriz itz-egin dau auzokoakaz, bere kidekoakaz zelan jokatu dauan adierazteko; or beronen saioak, egin-naiak, izerdiak ari ta oni iragarri ta esanak. Kulturaren itxituan gagoz. Kulturaren emoitx dozu izkuntza; bai, izkuntzan dago kulturaren mamiña, nai ba'dozu, ardatza. Pentsalari da gizona ta pentsamentuaren ekarriak dira, izkuntzaren bitartez, gure lanak, obariak eta aurrerakuntzak. Kulturak eta izkuntzak artu-emon estu-beroa dabe alkarrekin.

Eta kulturarik oso nagusia, beste arte-adarrai ezer-txo be moztu barik, kulturarik trinko ta ederrena, literaturazkoa da, liburuetan daukaguna. Liburuetan dagoz irarrit, josita lez, gure buruaren sorpenak, pentsamentuak, ideiak. Eta pentsamentuok batzuk prosaz dagoz adierazorik, beste batzuk itz-neurtutan, olerkietan.

Onenbestez jo daigun arlora. Ikus daigun euskaldunak, Bizkaizkoak ain zuzen, zer itxi dauskuen gizaldietan zear itz-neurtuz; zer kantatu daben edestian zear, jazotako gauzak naiz asmatutakoak, au da, koplaz zaarrak —maite-leloak, illetak, abestiak—, eta zer itxi dauskuen barru-miñari buruz olerkiz idatzita.

Gai zabala ta jakingarria. Lau ataletan emongo dau tzuet guztia:

1. **Kopla zaarrak bizkaieraz:** Maite-leloak, illetak, abestiak.
2. **Aozko elertia arlo onetan.**
3. **Idazlaririk ospetsuenak.**
4. **Gaurko elertien giroa edestizko ta barru-minezko olerki-saillean.**

I. KOPLA ZAARRAK

1. Zer diran

Istoriaren leen-laiño artean galtzen jaku errialde guztien literatura, aozkoa beiñik-beiñ. Orrez gero ez jaku errez izango aren asieraren aztarna, bere leenean, aurkitzea. Urrun dau jatorria, baiña aoz adierazten ditu gizase-meak bere gogai ta buruzko sorpenak; eta miñezko adierazpen ori dogu izkuntzaren leenengo frutua. Alan be, or geratzen dira antxiña bateko gizonaren —euskaldunaren— misteriozko itzak, esaerak, bertsoak, koplaz zaarrak. Alegiñak alegin, ez jaku errez noiz eta nungoak diran jakitea, baiña or daukaguz orreik, koplaz zarrok.

Etorkizunari begira, gizonak bear bada, tresna barriz nunbait, ondoren letorken gizonak, gure eta antxiña-antxiña bateko gizonaren itzak, berbotsak eta abar, jasoko ei ditu. Orduan ausaz zerbait lortuko dabe, geroko gizonak diñot, orain illun-lezan daukaguzan gure koplak zarrak, gaur airean zear kulunka antzo dabilizanak jaso ta adierazoz. Olan, areik be miiñez doetuak ziralako, ta motelak ez izan, ba leiteke, bai, parka bir-esate au, arein solasak, itzak eta barru-asmoak tramankulu bereziz artuak izatea. Eta orrela gure ondorengoak jakingo dabe nortzuk izan ziran gure guraso ta arbasoak.

Dana dala, euskalduna beti izan da kantari. Eta amai-ka kanta eder ba-da gure ortzipean dantzari. Bear bada erri osoa izan jaku, gaur be guztiz kantari agertzen data. Euskaldunak ederra sentitzen dau, edonok ez ba'daki be bera jaso ta adierazten. Beti aurkitu izan diran euron artean, batzuk beste batzuk baiño geiago bat-bateko jardenez saiatu diranak, euren barrua, euskal erriarena, sentipen biziz azaltzen alegindu diranak. Griegoak euren rap-sodak eukezan, adibidez. Erdi Aroan juglarak ebiltzan erriz erri ta jauregiz jauregi, euren erriak gudatean naiz bakean sustatzen. Gurean bertsolariak egin izan eben, eta gaur be ba-dagie, lan goresgarri ori.

Naiko aberatsa dogu euskaldunon aozko literatura. Kantuz emona geienik. Eta kantuan musikaren doiñua zaindu bear da ezinbestez. Kantuaren egiturak eskatzen dauku silaben, neurria, azken oskidetsu edo errimea, barruko airea, erritmua deritxona. Zer dituzu eurok? Zortziko txikiak, esaterako, zazpi ta sei silabaren neurria dau, eta silaba bat geiago ezarten ba'dautsozu, laster agertzen jatzu neurriaren utsegitea; zortzi bertso-lerro daukaz, 7/6, eta bertso-lerro bat geiago sartu ezkerro, laster dozu naastea; bertso-lerro bakotzak barne daroan edo eroan bear leuken barru-igitura be inportantzi aundikoa da. Onek ezarten dautso bertsoari doiñutasun berezi-berezia.

Alderdi askotatik begiratu geinkie koplak zaarrai. Emen, baiña, euron gizarte egiteko zeatzari begira aztertuko doguz batzuk eta bakar-bakarrak, beste alderdiok gaurkoz beintzat albora itxirik. Oso apartekoak dira koplak zaarrai euskal literaturan, Bizkaia'n berton be asko erabiliak. Abestiak dira, edo-ta izan dira geienak; teknika berarizkoa dabe. Euskalariak, au da, gai oni oratu dautsoen guztiak ez dautse euroi izen bardiña ipiñi. Manuel Lekuona'k, esate baterako, "koplak zaarrai" deritxenei Azkue'k "Eskalarienak" dakar, eta beste.

Azkue'k, dirudienez, errondian abesteko ziranai begira osotu euskun bere sailketa. Lekeitiar jakintsuak erri-olerkietan sartzen ditu: Aldartezkoak, dantzakoak, edaleenak, elizarakoak, **eskelariarenak**, ezteietakoak, gertaridunak, illetak eta ipuiñak.

Irakur, erakusburu lez, "Erromerua" deritxon au:

Erromerua loratsu	Etxeburuan oillar bi,
beti Jainkoa amatu,	batak bestea dirudi.
orain emendik	Etxe onetako etxeko andreak
bear genduke	Ama Birjiña dirudi.
etxeko andrea koplatu.	

Itzak eta ideiak alkar lotzeko era au, antxiñakoa dogu euskaldunok, antza danez. Beste izkuntzak ez daben oituzko tankera bat, idurimen azkarra derakuskuna. Adibidezko estrofa biotan, iduria ta pentsamentua daukaguz, argi ta garbi. Aurrenik erromerua dakus olerkariak loratsu, ta idurimena joako bertatik Jainkoagana, "beti Jainkoa amatu" esanik; ondoren dator pentsamentuaren esan-naia, etxeko andrea koplatu ta abar.

Bigarren estrofan oillar bi iruditzen ditu olerkariak etxeburuan, biak antzekoak, eta gogora datorrio beingoan aurrean daukon andreak Ama Birjiñaren itxura dauala, "Etxe onetako etxeko andreak/ Ama Birjiña dirudi", esanaz. Era berezi-berezian lotzen ditu iduria ta esan-naia.

Jose Ariztimuño'k, Aitzol'ek, bertso-joko au azaldu nairik, estrofearen leen-zatia "oiu-egillearen" deia dala diñosku, eta bigarren zatia, oiuegille edo mezulariaren atzetik datorren zalduna. Aren itzak: "Ura, irudia, iragarle bezela beti lenen; beste onako au, oldozkuna, oiuegillea adierazten dauen zalduna lez, aazkena. Eredu eta amets asmaketak irudimenaren seme arroen antzera; oldozkuna, berriz, adimenak sortutako ondorengo nagusi balitzaiguke bezelaxe". Onela edo:

Irudia

Irudia:

"Otea lilia danean,
txoria aren gainean".

Gero oldozkuna:

"Zure ta nere amodioa
ala dabila munduan".

Euskaldunak maite izan dau bere lurra, Izadia, eta bertso-lan bat osotzerakoan, araxe doakio lenengo bere irudimena. Eta, egi-egiaz, araxe beste ez dauko zetan joanik irudi eder billa; arexek emoten dautso gairik naikoa, sotil baizen atsegin, au da, laiñoak, ametsak, maatsak, neguak, eper zango gorriak, mertxikaren loriak, txori papogorriak, zeruko izarrak, ziriko baltzak, baratzeo pikuak, urretxindorren goiz-aldeko ekiñaldiak, errotaren kalaga-otsak, barne-zauskada triste ta samurrak... ez dau geiago bear bertso biribila, sakon, giartsuak burutzeko.

Aitaturiko zati biok, alan be, lokera zeatza dabe. Gai ontzaz poliki idatzi dauan J.M. Lekuona'k onela diño: "Pre-logikaki" egindako lotura hau dugu, teknika aldetik, koplak zaharra esanda aditzera ematen dugun estrofaren egitura ta berezko dinamika" (**Ahozko Euskal Literatura**, 49 or.).

Ona Azkue jaunak Ipiña-Zeanuri'n batutako Santa Ageda 19 estrofako kantaren aapaldi batzuk: 1, 2, 9, 14, 16 ta 19.

—Santa Ageda santia,
Muniketako loria,
martirioak pasa zenduzan
igarotearren fedea.

—Bedeinkatua izan dedila
etxe onetako jentea,
pobre ta umilde direanentzat
badauke borondatea.

—Sibili eta Granada,
Ondarrabia'n gerra da;
etxe onetako nagusi jauna
bakeak egiten ari da.

—Idi zuriak ekarten daude
karabirako atea,
etxe onetako zaldun gazteak
batuta dauko dotea.

—Kerexa txiki betea,
aurten da zure urtea;
zeure matraillak dirudiela
kabelinearen lorea.

—Eder elizan liburu,
usoak aren inguru;
etxe onetako txikar-andiak
Paradisuan aingeru".

Aitzen emon dogunez, ari askotakoak dira kopla zaar-
rak. Baiña emen lar ez luzatzeagaitik, iru klase aitatu-
ko doguz. Maite-leloak aurrenik.

2. Maite-leloak

Kanta oneik, besteak beste, ugariak dozuz euskal lite-
raturan. Nun-nai ta noiznai kantatua izan da maitasuna.
Ez, au ezin gengike uka, maitasuna dau biotzak berarizko
kantagai; berezko iturria dau-ta, giltzari eragin ezker-
o, ortik jario, Kantatxorta ugariak ezagutzen doguz gai one-
taz osotuak. Ikus, astirik ba'dozu, nik beiñola argitaratu
neban "Maitasunezko eun olerkirik onenak" liburua, eus-
keraz ta erderaz. Bertan daukazu eredu-sail galanta.

Asko ta sentikor-sentikorak doguz erritar kanten
artean. Batzuk baiño ez, jakiña, kopla zaaren tankeraz
egiñak besterik ez aitatzeke, emen dituzu oneik:

"Esku xurietan eder arrosa,
eder arrosa;
are ederrago zitroina.

Hora Joanez hori zoin den ederra,
zoin den ederra!
Aurten ezkontzen omen da".

Mamiña: igande arratsaldez, maiteak larrosa bat artu
dau esku zurietan, eder-ederra nunbait; Joanes gaztea,
alan be, berak kutun dauana, ederragoa da oraindik. Las-
ter ezkonduko dira, abi bat osoturik.

Ortziptean zear dabilkiguzan izar aundi biak be, eguz-
kia ta illargia, kantagai jori ta aberats izan ditu euskaldu-
nak. Maite-leloetatik atera geinkenez, ez dau gitxitan jo
eguzkiagana Pozaren billa, ezta gabaz be illargiarengana
argi-billa. Onela diño, naiz-ta mugaz bestaldekoa izan,
maite-poesi samur onek:

"Iduzki denean, zoin den eder itzala!
Maitia, mintzo zira, plazer duzun bezala.
Egiten duzula
mila disimula,
iñorant zireala;
erraiten duzula
bertzetaik naizela;
falsuki mintzo zira".

"Kaila kantuz" asten dan zazpi aapaldi irukoitzekoak
be onela diño:

"Kaila kantuz ogi petik Uztaril-agorreletan;
maitea ganik etxerakoan entzun izan dut bortzetan,
amodioak bainerabilka haren ate leihoetan".

Eta amodioa "nik batentzat hartu dut eta sekulan ez
dut utziko" esan ondoren, irugarren irukoan, onela kanta-
tzen dausku:

"Kukuiak umeak xilo ttipian haritz adarren gainean;
ama, ni ere ezkondu nahi adunak ditudanean;
ene lagunak e inak dire jua den aspaldi handian".

Ari berekoa lau aapaldiko beste au be:

"Munduian den ederrena zelian ekia;
lurreko anderetan, oi! ene maitia;
begia duzu nabarra, zuri-gorri larria,
ene begietako xarmagarria".

Onelaxe, asko nekatu bage, txorta aundi bikaiña osotu
daiegu. Baiña naikoa eredu bezela.

3. Illetak

Alderdi au be ez dogu idorra. Ogetairu illeta eskintzen
dauskuz Azkue'k bere "Euskalerraren Yakintza" libu-
ruean. Eta nik "Milla Euskal Olerki Eder" moldatzera-
koan, ogetazazpi sartu nebazan bertan "Irri ta negar"
izenpean. Ona lekeitiarrak Ultzama ibarrean batutako bat,
labur-labur:

"Itxas gizontto bat zidan
senartzak nere amak eman.
Zerren ez legor aldera
joan beste bat artzera?
Orain zoria nuen nik,
zuri ta gorriz jantzirik.

Gaixoa urak eraman zuen
San Markos goizean.
Oi! egun andi argia,
neretzat illun tristia.
Arraiñen jaki izateko
sortu al zinan, senarko!"

Azken urteotan, drogarik naiko sartu jaku Euskale-
rrian. Alegiñak eginda be nekez uxatuko dogu izurri au
geure lepotik. Ezin astindu gatzex joak gabiltz andrazko ta
gizonezko; leendik be ez giñan kutsi bageak eta orain bes-
te batzuk, bildurgarriagoak bear bada, lupuak jota lez aur-
kitzen gara. Zein, baiña, leengo izurria? Ardo-zale, napar
mama gozo zale —droga bat ez ete?— beti izan da euskal-
duna. Gaur oster, ez gara gizasemeok bakarrik ukondoa
jasoten dakigunak; emakumeak be, zaar eta gazte, arra-
pastaka doakiguz txiribogiñaren lezara, egarbera dirala-ta.
Ba-dakie, bai, zurrut egiten!

Ona zer diñoan kopla zaar onek:

"Zorabiatua naiz munduko bizitzan,
nere begietara onera etorri zan.
Kantuz esango dizut ze moduz gabiltzan:
dama eder batekin esposatu nintzan.

Dama hura zebilan itxuraz jauntzia,
ongi orraztua ta liraina garria.
Ardoerik edatzen etzuela lenago,
ni enganatu artean zebilala nago.

Frankotan izaten naiz kanpoan lanean,
ongi etorri onak ark ni natorrenean.
Andra mozkorturik, il baten antzean,
zistua dariola sukaldamenean”.

Negargarri ziñez aita mozkorra etxean; negargarriago, baiña, ama orditurik sukalde ertzean. Il-kanpaiak ez dira biratzen illengaitik soilki, baita lotsagarriro dabilzanakaitik be, erabat.

Auzoko erriak zelan jokatu daben jakiteko asti barrik, guk geurean daukagu negar-gairik naiko: gure Foru zaararak erostariak aitatzen ditu, etxeren baten norbait ilten zanean, gaubelan eta ilobirakoan, etxekoai negarrez jarraitzen eusteen negarti erostariak; illari lurra emokeran batez be, ildakoaren bizitza ta mirariak kantatu oi ebezan erostariak. Andarien atzetik koplak abesten zituenok bertsolariak, emakume bertsolariak genduzan ziur asko. Orrelakoen erosta-kantak, asko ta asko beintzat, jaso ta jaso barik genditu jakuz. Aizeak eroandako orbel oriak izan jakuz. Tamalgarri!

Ontaz naikoa da-ta, bego emen azkenez, Azkue’k Zor-notza’n baturiko aspaldi bikoa au:

“Au da urkamendiko aizearen otza!
Jaunaren aurrerako nik daukadan lotsa!
Zerren egin dudazan zazpi eriotza,
zazpi eriotza ta, non dot neuk biotza!

Atzo etorri jatan agindu barria,
lester kenduko dostela gose-egarria
Bai ta etorri jatan arreba gaztea;
tamal artzen ebalta ni olan ikustea”.

4. Abestiak

Adar askotan zatitu geinke erri kantazko literatura, baiña ba leiteke zatikapen nasai zabalena auxe izatea: aozkoa ta klasikoa, mende luzeak zear aoz-ao eldu jakuna ta lumaz idatzita iraun dauana. Batak zein besteak ba-dabez euren bide bereziak bai irudirenez ete baiesakeraz; biak izan dabe berarizko ederkera, ederkera, gaur be nabari samar dabillena. Beste saillak atzera itxita, literaturagintzari gagokiozalarik, au zalantza barik esan daikegu: aozko literatura pusketak baiño ez dirala guganaiño eldu, nai-ko pusketak, baiña ez osorik ez lenengoz abestu ziran moduan, naikoa lorrindu ta zatiturik baiño.

Joera bi oneitatik, zein ohea? Itaun oneri ez dautsogu errez erantzun egokia emongo. J.M. Lekuona’k leen aita-turiko liburuan, onela idazten dau: “Ba dirudi, kontrapuntu bezala doazela beti herri-literaturaren eta literatu klasikoaren garapenak. Bata indartu adinean indar-galtzen doala dirudi bestea. Erdi Aroko joeretan, Erromantizis-

moan eta oraingo abangoardi giroan du indar ahozko literaturak; eta ez hainbeste klasikoan mundua ahotan dabil-lenean, errenazimenduan, neo-klasiko garaian eta abar. Gaurko abstrakzio-joerak, adibidez, gaurko irudiera subiektiboak, gaurko teatroaren askatasunak eta egunero-kotasunak kidetasun beteagoa hartzen dute, noski, ahozko literaturan, gure zenbait idazki klasikoetan baino”.

Gure literatura idatzia, funtsezkoa beintzat, ez da zaarra: 1545’an argitaratu zan Bernat Etxepare’ren poesi-liburua, edu orreitakoen arteko leenengoa ain zuzen. Aoz-ao ta kantuz erabillia ta etorria dozu leenagoko gure literatura; aoz-ao erabilli ta landurik iraun-azo eben gure gura-soak, kantuz emanik geienbat belaunez belaun euren seme-alabai. Literatura au, bein esan, aoz-aozkoa, aberats-aberatsa izan danik ezin daikikegu iñok ukatu. Or gaur be abesti sail mardulak, noiztikoak diran ez dakiguzala. Euskaldunaren intziri, asperen eta biozkada benetan ederrak, euskal arnasa berroz orniduak.

Textuz eta jantziz dotore, zenbat abesti bikain ditugu! Esandako kopla zaararak, trikitixak, marijesak eta gaiñerakoak ez-ezik, konta ezin alako abesti mordoak eza-gutzen doguz Euskalerrian, zein mugaz emendik zein andi-k. Erri-kantetan gure gaiñetik agertzen jakuz prantsez euskaldunak, zuberotarrak ain zuzen be. Or dituzu, batzuk aitatzeko, “Altabizkar’ko kantua”, “Bereterretxe’ren kantoria”, “Atarratze Jauregiko anderearena”, “Andra lokar-tua”, “Urtsua’n illarena”... eder-ederrak. Beste oneik: “Aitarik ez dut”, “Agota”, “Goizean goiz jeikirik”, “Xori kantatzale eijerra”, “Oi, penarik ez banu!”, “Xarmagarri bat”, “Lili bat ikusi dut”, “Txori erresiñula”, “Mendian zoin dan eder”, nok daki oneik noiztikoak diran?

Bizkai aldean, egia esan, ez dogu ain aberatsa gure erri-kanta bilduma; baiña geurea dogu (askok onartu nai ez dauan) “Lelo’reñ kanta”; geureak ditugu “Perutxo’re-na”, “Alos-torrea”, “Milia Lasturén eresia” eta Azkue jaunak bere “Euskalerraren Yakintza” (IV) liburuan, 14’gn. orrialdetik 196’ra damoskuzan 221 lanetatik ainbat. Ona bat, “Peru gurea” deritxona. Ipuin zabal samarra, gaur ta biar gertatzen dana.

—Londres’en dot neuk senarra
zirin-bedarrak ekarten.
Bera andik dan artean
gu emen dantza gaitezen.
Oi, au egia!
daigun jira bi, Maria

—Kapoia dagoz erreten
oillaskotxuak mutiltzen,
orrek ondo erre artean
gu emen dantza gaitezen.
Oi, au egia!
daigun jira bi, Maria.

Neure oillanda nabarra
txikarra baina zabala,
zetan bai i auzora,
etxean oillarra donala?
Oi, au egia!
daigun jira bi, Maria.

Neuk ugazaba nekusan
Izurdia'ko zubian.
Ori zestotik urten artean
gu emen dantza gaitezen.
Oi, au egia!
daigun jira bi, Maria.

Neure mutiltxu txoria,
ik esan eustan egia:
gaur gabeen dantzauko zala
nire emazte Maria.
Oi, au egia!
iretzat mando zuria”.

II. AOZKO ELERTIA ARLO ONETAN

Geiegi ikusi ta aztertu barik daukagun arren, gure aozko literatura ez da, esan dogunez, urri ez exkasa. Gure aurretik erri-poesiaz kezkatu ziranak, Txarles Bordes, Azkue, Aita Donosti, R. Gallop, J.K. Gerra, F. Mixel, J. Sallaberri, J. Riezu ta besteak osotu ebezan bilduma ta antolojiak eta kantutegiak ikusirik, aberatsa dala esan geinke benetan gure erri-literatura, bai kopuruz, lanez eta bai zelakotasunez, au da, barruko garrantziz. Gai ontaz obeto konturatzeke, lan bikaiña izango litzateke kantutegiok daben mamiña ta azala, barne-guna ta jantzia astiz eta txeraz aratu, aztertuta gogo emotea. Ez genduke orre-tan denpora galdu egingo.

Gai au naikoa sakon beatu eban J.M.Lekuona'k onela autortzen dauku: “Gure arteko idazlanetan esandakoak eta kantutegietan dauzkagun gai aberatsak, elkarrekin konparatzen baditugu, zeregin bereziak aurkituko ditugu poema zaharren azterketan; hutsune nabariak, behar bada. Besteak beste, euskarazko konta-poesiari dagozkion berarizko xehetasunak oso gutxi aztertu ta finkatu izana” (*Idem*, 81 or.). Utsune au aundiagoa iruditzen jaku oin-diño euskal erromantzeen inguruan agertzen dana.

Erromantzeak, gure aurretikoen gerta-kantak eta poesiak zatika bakarrik eldu dira gugana, musikari esker gien-geienbat. Aitatu doguzan gure altxor-batzailleak erriak erabiltzan musika-doiñuakaitik batez be, oneik guztiz eder, sentikor eta aberatsak ziralako, bildu ta eskuratu ebezan baitik bat. Ez kantu orreik daukien letragaitik, musikagaitik baiño. Gure asabak, euren esentipenak adie-razteko erabilli zituen doiñuak, musika, bizi-bizi daukagu-larik be, barriro diñot, musika orren letrea gizaldiak eta urteak zear leza illunean datzala esan bearrean gagoz. Ortaz gaiñ, gugana eldu diranak be, zatiak, pusketak bes-terik ez doguzala. Beraz, ez da zeregin erreza pusketak orreik eratuz alkar lotzea, ezta erri-poesi bati gagokiozala, zein dan leenengo pusketak, zein da bigarrena naiz amarga-rra jakitea.

Azter dagigun, esaterako, gure konta-eresi bat, olerki epiku bat, aspaldi jazo, idatzi ta eraturiko bat; zer izan zan, noiz gertatu zan bera, nok idatzi eban, zelako neurke-ra darabillen, eta nekez aterako dozu zer argirik. Azkue'k bere Kantutegian, Bizkaikoen artean bakarrik, 54 dakaz,

onela: aldartezkoak, 8; dantzarakoak, 20; edaleenak, 4; elizarakoak, 4; eskelarienak, 4; ezteietakoak, 4, gerturidu-nak, 2; illetak, 2; eta ipuiñak, 6. Eurok irakurriz oartzen gara, lan luzeago baten pusketak besterik ez dirala. Eta au jazoten jaku: egarbera urreratzen gara sorburura eta ega-rria pizkat arindu orduko iturriko ura intsugitzen jakula. Geiago xurgatu naian geratzen gara.

Irakur eizu au, naiko osoa, ain illuna ez dana:

“Egun on Jainkoak dizula,
andratxo gaztea.
—Baita zeurorri bere,
galaitxo maitea.

Zanko ederra dozu,
andratxo gaztea.
—Nik alan gobernatu,
galaitxo maitea.

Senarrik eta ba al dozu,
andratxo gaztea?
—Indietara joan zan,
galaitxo maitea.

Kopeta ederra dozu,
andratxo gaztea.
—Nik alan orraztuta,
galaitxo maitea.

Umerik eta badozu,
andratxo gaztea?
—Bi, seme ta alaba,
jauna, or dira.

Surtan erreko al zara,
andratxo gaztea.
—Zeu illinti zareala,
galaitxo maitea.

Umeok nundik dabiltzuz,
andratxo gaztea?
—Eskolak ikastera,
jauna, joan dira.

Urak eroango al zaitu,
andratxo gaztea.
—Zeu aurretik zareala,
galaitxo maitea”.

Alderdi askotatik begiratu geinke poesi zaarra. Eta berau aoz datorkiguna izan daiteke, ots, gurasoengandik seme-alabetara urtez urte ixuria; baita idatziz, amalauga-rran gizaldiz gero batez be, naiz esku-idatziz naiz argitara-tuta guganañiño eldu dana, Eusko-idatzia, bertso-metak eta kantu-pilloak aurkitzen dira munduko liburutegi edo biblioteca askotan; argitara emondakoakaz be, liburu-sail galanta osotu geinke or emengo aldizkari, eguneroko ta idaztietan dagozanakaz. Oneitakoetan batzuk gerta-poesiak dira, konta-olerkiak, eta beste batzuk nobere barru-miñak sortuak, liriku saillekoak.

Gaur, zoritxarrez, erromantze deritxogun poesi-mota askotxo beeratu jaku. Olerkietan, gaiñera, gitxi baiño ez dogu sartzen alkarrizketa, gure asabak sarri erabiltzen ebe-na. Gaur-eguneko kale ta saloi-kantariak, alan be, abestu oi dabez gure lelo ta kontaerak, leen luze samarrak zira-nak nunbait, baiña oso laburturik, estrofa batzuk geienik eta oneik bekantariak darabillen musika-doiñuari egoki-tuz, pusketak batzuk ain zuzen. Aurretikoen gatzak jota gabiltza. “Gaurregungo ahogozorako luzeegiak diren kon-taera poetikoak, estrofen aukera egin ondoren —idazten dau J.M. Lekuona'k—, laburpen gihartsu baten gisa eman ohi dira. Horrenbestez, lauderduan dator usuariozko altxo-rra, berez kontaera zena, orain laburturik, kantuaeren eus-garri soil gertatzen dela” (*Ibidem*, 66 or.).

Aurreko gizaldian be baiña XV eta XVI'garren gizal-diak doguz eredu epikueta aberatsenak, ordukoak bait dira Aide Nagusien burruka ta istilluak; ordukoak edo aurreragotxokoak Akondia'ko gudu-kanta, Urruxolakoe-na, Milia Lasturkoren eresia, Gontzalo Moro'ren koplak, Peru Abendaño'rena, Arrasate erre ebenekoa, Olaso'ren

ezkontzakoa, Sandaili kanta, Martin Bañez artazubiaga-ren illeta, Salinas'ko kondearena, Alos'ko Beltran'en eresia, Diego Lopez Harokoarena, Perutxo'rena, eta abar.

Bizkaitarrok ba-dogu beste kanta berezi bat, "Lelo'ren Kanta", zenbaitek egiazkoa ez dala esanagaitik, geurea doguna. Zazpi bat aapaldi ditu. Antxiñakoa dirudi, baiña ez dakigu noiz egiña danik. Erromatarrek emendik ibilli jakuzaneko burruka ta nasteak dakarskuz gogora. Galdua genduan nunbait, ainbat euskal kanta zaar lez; paper-auts ontzitu artean lo egoan, Markiña'n, Mugartegi'ren liburutegian, Humbolt alemanak aurkitu arte.

Euskalari batzuk, illunetatik iges egin naita agiri danez, ez dautsoe olako gora aundirik emon gura. Alan be, L. Mitxelena'k bere textu zaarren artean sartu ez arren, badau zaar-sunda. 1529'rantza ondua dogu, diñoenez. Bizkaitarra zan egillea, Arrati aldekoa, ibar orretako euskeran egiña da-ta. Anton Bedia arratjar zaldunak "Tratado de las cosas de Vizcaya" idatzi eban; Karlos Vgarren erregearen jauregikoa zan berau; onena ete dan susmoa dau, Lelo kanta au ain ederto aztertu ta argitara ekarri euskun J. K. Gerra idazle argiak.

Entzun berari: "Menendez Pelayo jakintsuak, bere jakinduri ta guzti, kantu au, gezurrezko bezela lurperatu bear zala idatzi zuanean,, aztu zan noski be berak ez zeuzkala lurperatzeko ustean Karpio'ko Bernardo eta Lara'ko Infanteen kantak, gezurrezkoak izanagatik... Nork egiztatu dizkigu Ulises eta Eneas'en jazarra ta ibilkerak? Ordia iñor xok ez diete kenduko Omeró'k eta Birgilio'k eman zieten bizitza illezkorra. Bere taiuan eta garri ederraren aunditasunean ez det nik berdinduko ez antzenduko Lelo'ren kanta Odisea eta Eneida'rekin; ori ez. Gezurtasunean berdindu dezaket, ordea; eta irakurgai bi oiek ez badira latindarrentzat lurperatzekoak, ez daukagu euskaldunak zertan eta ez zergatik lurperatu Lelo'ren kanta" (**Gure olerki zar-zarrak**, 126 or.).

Ez dakigu zenbat aapaldik osotzen eben kanta au. Ibarguren'en bilduman aldatuak datoz. Gaur, zelan idazten diran, zazpi edo amalau ezagutzen ditugu, oso samar. Onela dozu asiera:

"Lelo il Lelo, Lelo il Lelo,
Lelo, Zarak il Lelo.
Oktabiano munduko Jauna,
Lekobidi Bizkaikoa".

Lelo onek jatorriz **kanta** esan nai eben, XIII'garren gizaldi osteko textu batzuetatik agiri danez. Ori berori dakar Perutxo'ren kantak; eta Salinas'ko kondearenak. Etxepare'k onela, **Potaren galdatzia** deritxon lanean: "Eta lelori bai lelo/, pota frango,/ bertzia bego"; eta **Sautrela'**-ren amaieran: "Etai lelori / bai lelo leloa/ zarai leloa". Iñoiz, dakusgunez, abestiaren asieran artzen zan, iñoiz baita amaiterakoan; bertso-esaldiari neurria ta jasa emote-ko erabilten eben, bear bada.

Itz ori geroago nortu egin eben, lelo Lelo biurtu nunbait. Gerra'ren irudimenak batez be, nortasun berezia ezarri eutson; idazle azkar onek, egia esan, ba-eban ortarako

errazoirik, ainbat kanta zaar iñok ez bestean adierazo bai ebazan eta. Eta zillegi jako dakianari illun artean be bide egitea. Eta Gerra'k diñosku Txanton Bedia gizaseme azkarra zala, Karlos V'garrenak txit maitatua. "Orrek, nere ustez —diño—, euskerara biurtu nai izan zuen Agamenon'en kondaira eta otu zitzaion esatea Lelo zala erromarrren aurka gudan ari zan bitartean bere emazte Tota adiskidetu zala Zara deitzen zan gazte batekin; onek Lelo gudatik etorri zanean il zuala Lelo, eta euskaldunak naigabeturik bota zituztela erritik kanpora arrika Tota eta Zara, eta Lelo'ren izenak beti-betiko iraun zezan erabaki zutela kanta guzien asieran aipatutzea bere eriotza negargarria" (**Ibidem**, 125 or.).

Leenengo Lelo'ren eriotza edesten dau egilleak; ondoren bizkaitarrak erromatarrai egindako gudan bost urtez izan ebezan goraberak azaltzen ditu. Naiko zatitua dagoan arren, badau bizitasuna ta maiña.

III. IDAZLARERIK OSPETSUENAK

Irarkola, inprenta agertu zanetik, panpox agertzen jakuz libururu berezietan gizasemeen eta emakumeen oldozkun-biozkadak, orrietan txukun josi ta loturik. Euskeraz be Euzkadi'ko zazpi probintzietan daukaguz liburuak. Leenengo agertu zana Beñat Etxepare'ren olarki idaztia dozu, gorago esan danez, 1545'an argitara emona. Bizkaia'n be ba-doguz euskal idazleak amaseigarren gizal-
ditik ona; batzuk prosaz idatzi ebezan euren lanak, Betolaza'k adibidez XVI'garren mendean; Rafael Mikoleta lizenziatuak, Martin Otxoa Kapanaga mañariarrak eta beste batzuk amazpigarren mendean; Nikolas Zubia'k, Marzadun'ek Basterretxea lekeitiarrak, Sebastian A. Gandara gernikarrak eta Bartolome Olaetxea laukarizkoak amazortzigarrenean, eta oneitatik iruk beintzat itz neurtuak be idatzi ebezan, Basterretxea'k "Jeskristoren Pasiñoa", Gandara'k Gernikaldean abestuten ziran Marijesiak eta Olaetxea'k bere dotriña liburuansartu euskuzan bertsoak.

Emeretzigarren gizaldia naiko aberatsa izan jakun euskal literaturan Bizkaia'n be. Ogetamar idazle datoz nire "Euskal Literatura"-n (2'gn. alean): J. A. Mogel, Pedro A. Añibarro, P. J. Patrizio Astarloa, Paulo Pedro Astarloa, J. Antonio Aboitiz, Aita Prai Bartolome, Domingo Kanala Etxebarria, Juan Mateo Zabala, Juan Kurutz de la Fuente, J. Jose Mogel, Bizenta A. Mogel, Pedro Novia Salzedo, Juan D. Unzueta, Aita Kristobal Linaza, Jose Antonio Uriarte, Eusebio Maria D. Azkue, Balentin Berriotxo, F. Martin Ortuzar, Balbino Garita-Onandia, Jose Maria Anpuero, Luis Zirilo Iza, Juan Jose Salazar, Ramon Etxezarreta, Aita Daniel Baertel, Andres Iturzaeta, Eustakio Madina, Meltxor Andonegi, Ezekiel Etxebarria, Bonifazio Latxa.

Oneitatik amaika beintzat bertsoz idazten be saiatu ziran. Juan A. Mogel'ek ainbat ipuin biribildu ebazan bertso giar eta ederto emonez; Bizenta Mogel'ek bere "Ipui Onak" deritxon liburuak ipuin mordoa eskintzen dausku,

Okendo'ko Ullibarri'k lez Gabon-kanta asko be ondurik; Bilbo'ko seme Mateo Zabala frantziskitarak bardin, ainbat ipuin ditu bertsotan, "Milla Euskal Olerki Eder" (263 of.) ikusi daitezunez. Era berean idatzi eben bertsoz Arrigorriaga'ko seme Juan A. Uriarte'k, Balbino Garita-Onandia'k, Eustakio Madina'k eta Meltxor Andonegi'k be, aitaturiko liburuan ikusi zeinkenez.

Guztion artean buru agertzen dana, alan be, lekeitiar Eusebio Maria Azkue, "Parnasorako Bidea" poesi-liburua idatzi ta aren seme R M Azkue'k, 1896'an, Bilbo'n argitaratu ebana dozu. Burua ta biotza, pentsamentuak eta sentipenak, ondo eioten ekiana zan Azkue, eta poesi-moltzo ederra da ak itxi euskuna. Ona lau aapaldi ikusteko ta gozatzeko "Mogel eta Txaraka" izenburua daroan 20 estrofako lanetik aterata. Irakur:

"Markiña'ko zaldun bat, etxagun andia,
gazte dirutsua ta kristiñau garbia,
bizi zan bere etxean umezurtz ta bakar,
laguna nai ebala maite izateko alkar.

Gomuta eban bere aita esaten eutsala
zaldun bat mundurako gizon erdi zala;
au ondo siñistuta zan bere gogoa,
lenbailen izateko bera bere osoa.

Ez yakan ondo egiten geure zaldunari
iñok ez esatea aitatxu berari,
eta Markiña'n iñor, orain ez lenago,
ezta izaten bere aita baño gitxiago.

Apainduta gorputza, egun goiz batean
joan zan ardi-billa zaldien ganean;
arteztu eban zaldia damean etxera,
izateko beretzat mandatari bera."

Danak ezpabere, au eta geienak zortziko txikian idatzita daukoz, esan dogunaz giar, sakon eta gatz-ozpiñez gaiñezka, jarioka. Ederto idatzi eban bein B. Erkiaga'k: "Gure errikide onen jita eta joera ezagunena ta agirikoena gai errikoia, bizitzako gora-beera ta eguneroko jazoerak, eta gizasemeen egitada onakaz batean euren emarrukeri ta egiune doillorak jakin-erazotea da. Orduantxe da zorrotzen eta begikoen aren luma bizkorra. Esaterako, medikubotikarioak, alperrak eta eskribauak eurak bere, ez yakaz lar atsegin. Bere aitarengandi entzun eta ikasi ete zituan lanbide orren kalteko esan, uste, asmakizun eta izkirimiriak eurrez?" (Oleriti, 1961, I, 69 of.)

Bertso teknika aldetik zorrotz zaindu zitun legeak. Zortziko txikia geienbat, lau puntuko egin bearrean, bi bikotan lotzen dau. Atsegin jako amaieran be, soñutasun bereziaz azkena emotea, "bertsuaren izakera jatorrari zintzo eutsi nairik beti ere". Bizkaitar izkelgia darabil.

Batentin Berriotxo zoriandunak bertsotan idazten eutson bere amari, Logroño'tik, Kadiz'tik, Manila'tik, Tonkin'etik... Leengo mendearen azkenerantz, lan ederra osotu eben Durango'n Garita-Onandia'k, Damaso Bernaolák, J. I. Arana jesuiteak eta Ramon Etxezarreta'k; laurok saiatu ziran prosaz eta itz-neurtuz. Bardin Eustakio Madina be.

Aurreko ta oraingo menderen artean, ankalatraba, Bizkaiko seme taldea daukagu: Arrese-Beitia, Etxeita, Txomin Agirre, Azkue, Arana-Goiri, Kirikiño, Gorgonio Renteria, Urkixo, Zirilo Arzubia... Arrese-Beitia, Etxeita, Arana-Gori, G. Renteria musa-saillera be txeratsu eldu ziran.

Olerkari lirikua dogu Arrese-Beitia. Zer ete dogu au? Alan naiz onan, norbere izate barruko sentiera ta biotz-zauskadak argitan jarrea, bakotxak bere barrumundua kantatzea. Eta au bakotxak egin oi dau berari ondoen dagokion lez, edo-ta modan dagoenez, "tinko naiz itzontzi, piko ta joeran". Arrese-gaitik esan oi dugu, bere garaiko seme zala. Eta nor ez? Beraz, poeta naiz idazle bati buruz eritxi emoterakoan, aurrenik poeta bizi izan zan giroko aizeak astintzea egoki be egoki litzakigu. Arrese-Beitia'ren egunetan, olerkariari barrua arrotzeko, jazokun bi daukaguz: politika aldetik, amaitu barria zala bigarren karlista gudatea eta poesi-joera aldetik orduantxe itzaliz joiala ainbat urtean, eta erreñutan, nagusi izan zan erromantizismua. Auzi biok agiri dira otxamdiotarraren kopletan.

Arrese'k, aroztegiaren bear egiten ebalarik be, olerki asko idatzi eban. Eta eurok ez ziran auts-artearen geratu, aldizkari ta egunkarietan, txeraz argitara emonak izan ziran. Liburu lez, oneik: "Ama Euskeriaren Liburu Kantaria" (Bilbao, 1900), 496 orrialde; "Asti-orduetako bertsozko lanak" (Bilbao, 1902); "Olerki Sortatxua" (Zornotza, 1930), 62 orrialde; "Olerkiak" (Zornotza, 1933), eta "Olerkiak" (Bilbo, 1956), 688 orrialde. Neuk egin neban argitalpen au, aurretik argitaratu liburuetatik eta beste aldizkari batzuetatik artutako lanakin; ia aren denak batu ta sortatu nituala uste neban. Baiña ez, geroago ikusi dodanez, oraindiño ba-ditu geiago, "Euskal-Erria"-n eta "Ibaizabal"-en batez be.

Bederatzi sailletan banatu nitun nik, Arrese'ren olerki-sorta gertatzerakoan: 1. **Kantu errikoia**; 2. **Lirika kantua**; 3. **Gora kantua**; 4. **Amalaukoak**; 5. **Eliz kantak**; 6. **Alegiak**; 7. **Ipuñak**; 8. **Irakurgaiak**, eta 9. **Erderatik euskeratuak**. Errikoia dituen ederrenak, askoren eritxiz, lirikak be bere lira bereziari eragiñik, egiñak diran arren.

Arrese'k ba-dau irudimena, eta ba-dau biotzondoa. Eta izkuntza aberatsa. Biotz-suak bizkortuta osotu euskuzan olerkiak. Eta orduko trajeria abesten dau, foruak galtzea, euskeraren ilzoria, euskaldunen negar garratza. Eziñaren eziñak sor-azotako bertsoak dituzu aren lanik geienak. Iparragirre zein Arrese, erri-igarle bi ditugu; euren garaikoen naikari ta opa biziak kopla gartsuetan mamindu zituenak.

Irakur eizuz lau aapaldi oneik "Ama Euskeriari azken agurrak" deritxonetik aldatuta; zortziko nausitan dagoz:

"Zorigaiztoan negargarri ta
dot sentimentu andia,
geure lur maite dakustalako
gaztelatuta jarria;
bestela erdu, erdu ikustera,
Tubal euskeralaria,

baña ez dozu ezagutuko
orain zure jatorria.

Nun dira, bada, zure semiak,
Foru ta euskera zaliak?
Non dira, bada, Tubal, gure aita,
zure ondorengo garbiak?
Nun dira, bada, zure ume zintzo
eta leialen legiak?
Nun dira orain, orain negarrak,
nun dira nire begiak?

Agur illun bat egin deuskue
guraso zarren legiak,
umezurtz batzuk gelditu gara
billoxik Foru bagiak;
izan ba'giña eurak legetxe
euskariaren zaliak,
oso ta garbi gordeko ziran
oitura ain miragarriak.

Zorioneko arkaitzak eta
zorioneko mendiak,
orain artean zuek zare izan
Foruen gordelariak;
zuek goietan beti euskaldun,
ez alan beien erriak,
orra zer gero ekarri deuskun
azkenian erderiak."

Eta amazazpigarren estrofan Gernika'ko Aritzera
doakioz begiak. Eta negar betean kantatzen:

"Eta nun dozuz, zeruko arbola,
zuk bere jantzi berdiak?
Zure erramok billox dakustaz
igar ta ezkur bagiak.
Ai mingarria! Gaztela'ko arrak
jan deutzuz sustrai guztiak,
baita biotza, baita barruak,
azala itxita bestiak."

Taiu onetakoak dozuz Arrese'ren kantak, errikoiak
eta lirikuak batez be, barru-miñak surtuak. Sentieraz
gaiñezka "Agur, ume", "Anjela", "Antxiñako denpore-
taan", "Zoaz ondo, ama!" eta gaiñerakoak.

Ain goi-maillakoak ez ditugula be, bertso-lan politik
eundu euskuezan Jose Manuel Etxeita mundakarrak (be-
ronena bait da "Au, Ori ta Bestia" poema liburua; Txomin
Agirre, nobelari bikaiñak, arima neurritsua idazlanetan
erion ondarrutar zintzoak be olerki-mondoa dau; Arana-
Goiri goi-zale gartsu zanak kopla ederretan ustu eban
sarri bere izate urduria; Gorgonio M. Renteria elantxobe-
tarrak poesi asko argitaratu ebazan "Euskalzale", "Ibai-
zabal", "Euzkadi" ta Zornotza'ko "Ekin"-en: bere alaba
aspalditik dabil aitaren lan guztiak, prosazkoak eta bert-
sozkoak, batu ta sailkatzen liburu mardul bat osotzeko
asmotan.

Eta geure gezaldiaren lenengo amarnakoetara jauzi
egiñik, emen daukaguz "Otxolua" ta Enbeitarrak (Kepa ta
Imanol), Kepa gure urretxindorra, bertsolarien mailla

baiño zerbait gorago daukaguna. Asko ta ederrak dira
aren kantak. "Gure Urretxindorra" liburuan batu nebazan
nik aren lanak osorik, or edo an, banakaren bat oindiño be
aurki leitekena izan ezik. Idazti mardul, aberats, joria,
"Euskal Literatura" (IV, 131 or.), onela idatzi neban nik:
"Gizon bezelan naiz bertsolari bezela, gaillena duzu
Enbeita. Ezta errez onen guztizko gizontza osatzea. Gizon
bezela, egia, jaiki lez errotsua zan. Bertsolari zanez, euskal
literaturaren pizkundean ba-du zer esana ta garrantzia
muxikar aundi onek. Beronen olerkia, azal ta mami, sakon
ederra bai dugu. Olerkia biotzetikoa da batez ere, ta
Enbeita biotz aundi baten jabe genduan, eta bere bizitzako
une oroz biotz orreri astiñaldiak emanez, txinpart-urtika
bizi izan zaiguna. Aren bertsoak, txinpart otsak, gogoz
entzun eta irakurri oi ziran: millaka ta millaka biotz utzi
zituen bere garaian zauskada sakonez eta esan-nai eztiz
arroturik".

Gizaldi onen lenengorantza, 1905'tik aurrera, erriz erri
asi zan aberri maitasuna ta erlejiñoa gartsu abesten. Leun-
du ta aziz joian adimenez eta barru-indarrez, ots, olerkari,
oleskari, mezulari, erri-oiulari egiñaz. Orretan asko lagun-
du eutsoen Jon Arrospide osagille jakintsuak eta Errente-
ria'tar Gorgoni itxas-gizonak. Olan ogei urtez gitxienez
bere soiñeko illun, alkondara zuri ta euskal txapel baltzaz,
Euskalerriko zokondo guztietan abestu eban. Bizkaï'tik
urtenda, bere ibilladi garaitzazkoetan. Gipuzkoa, Napa-
rroa ta Araba'ko uri. erri ta auzunetan, an or emen bere
bere nagusitasunaren dirdai-izpirik samur gozoenak zabal-
erazo zituan; baita mugaz andikalderaiño be eldu zan,
Baiona, Ezpeleta, Donibane-Lohitzun, Donibane-Garazi
ta olakoetan be bertso-jardunaldi galantak egiñik.

Kepa Enebeita'k ez eban abestu bakarrik egin, baita
idatzi be. Orduko aldizkari ta izparringietan, euskal orri-
ren bat eukenetan beintzat, idatzi eban. "Ibaizabal", "La
Gaceta del Norte", "Aberri", "Euzkadi", "Euzkel-
Laguntza", "Euzkerea", "Karmen'go Argia", "Jaungoiko-
Zale", "Ekin", "Napartarra", "Eusko Olerkiak", eta
gaiñerako aldizkingietan agertzen dira aren lanak. Geienez
bere izen-abizenez etozan, baiña bein edo bein "Txindo-
rra", "Karatx", "Pello" ta "Pello Mari" izen-ordeak be
erabilli euskuzan.

Olerkari garbia dogu, txukuna ta zentzuduna. Arra-
noaren egazkada ebalako, ez genduan iñoiz lokatzartean
ikusi. Berak atera ebazan aurretik ardangela illun loietan
bakarrik kantatzen ebenak eguratseko aize garbitara. Jain-
koa ta erria ebazan kantagai; gurean sortuak izan diran
gizon jakintsu, itxastar, kirolzale ta abar eredu lez begi
aurrean ipiñi euskuzan, baita amamak sukaldean erasi ta
erri-aotan bala-bala dabiltzan alegi ta ipuiñak bertso biribi-
lletan kirimillatu be.

Beronen anai, Imanol be, euskal letretan "Uribitarte'-
tar Ibon", poesi lan mordoaren jabe dogu. Eta onen artean
sailkatu geinkez Kepa Ormaetxea, au da, Aita Lontzi,
Bizente Etxezarraga, "Zidorra", Luis Gonzalez Etxabarri,
"Aizkibel", Paulo Zamarripa ta beste batzuk.

IV. GAURKO ELERTIAREN GIROA EDESTIZKO TA BARRU-MIÑEZO OLERKI-SAILLEAN

Izadiak urtero ditu bere loraldiak, udabarrirantz asita dakigunez; neguan lo egondako zugatz-mota guztiak, zelai, mendi, solo ta baratzak ernemin agertzen jakuz. Aste batzuk aurrera, ta laster daukakegu garatze zabala.

Auzi bardiña olerkigintzan. Berrogetazortzi urte dirala izan genduan guda nabarmen aren aurretik, olaxe izan zan euskal literaturan, loraldi izugarria. Primo de Rivera ta Berenguer'en jauntzar-aldia amaitu zanean, lurpean kimetz ziran aziak erne ta zilduz itxaropentsu ikusi genduzan: euskal elertia, guztion pozetan, lora zoragarritz jantzi jakun. Geure izkuntza ikasi, aztertu ta arnas-barritu naia bizi-bizi ebillen orduko zaar eta gazteon artean. Guztiok, angoak eta emengoak, alkarren leian, alkarri lagunduz inardugun euskera saillean, urte gitxiren buruan zelako lorategi biurtu jakun euskal elertia!

Emen Bizkai aldeko lanari gagokiozala, prosaz naiz bertsoz, lendik ortan ebiltzanez gaiñ, zenbait idazle ta olerkari barri agertu jakuzan goizetik gabera. Egunez egun etozan euskal lan obe ta zentzundunagoek eguneroko ta aldizkarietan. Eta liburuak? Or Ibargutxi, Eguzkitza, Oar Arteta bizkaitar prosalarien lanak; or olerkaritzan Maruri'tar Erramun (*Biotza abeslari*, *Lilitxingar*), or Gabriel Manterola (*Goi-izpiak*), Lontzi Aba, or Bingen Batiz, or Txanton Goiria, or Frantziako Atutxa (*Mugarra begiralaria*), olerki-sorta ederren egille suar.

Baiña guztion artean leenengo sailla daroala, emen dogu Esteban Urkiaga, "Lauaxeta", Laukiniz'ko olerkari bipilla. Josulagunetan urte-pilloa egiñik, eta literatura klasikua ta oraingoa Durango'n, Loiola'n eta Oña'n ikasi ondoren, Bilbo'n daukagu 1929'tik "Euzkadi" egunero-koak eukan "Euzkal-Atalaren" zuzendari, "Orixe" zana-aren ondorengo eta Uribitarte'tar Ibon laguntzaille ebala, ain zuzen. Eta egia esan, Kirikiño'k bere garain lez, ez euskun lan txikarra osotu eusko-olerkari ta idazleen onerako. Or bere oarrak lenen, eta oraintsu ber-argitaraturiko "Azalpenak" gero.

Arima on eta sentikor baten jabe zan Lauaxeta. Itz lauz naiz bertsoz, idatzi eban guztia zentzunez eta gatzez beterik daukagu. Loiola'n egoala borobildu eban bere leenengo poesia, 1925'an, argitaratua beiñik-bein, J.B. Deya'n datorrena. Errenderi'n ospatu zan, 1930'an, "Euskaltzaleak" eratutako leenengo Olerti Eguna; an agiri jakun Lauaxeta Lizardi, Orixe ta enparauakaz batera, eta beronen "Maitale kutuna" izan zan leenengo saria —zidarezko aritz-adarra— eskuratu ebana.

Urrengo urtean emon euskun 143 orrialdeko poesi-liburu mardula "Bide-Barriak" (Bilbo, 1931), euskeraz ta erderaz. J. Aitzol'ek, liburu onen itzaurrean: "Olerkariak ezilkortasun aiotsak entzun izan dituzte. Gure gazte onek ere dei orren oiartzuna neurtitzetan dagerkigu. Poesi goiargiak lagun bekio ezilkortasuna irixteko. Adi-ego-kiak ditu naikuna betetzeko. Euskerari, bide latza, leguntzeko, "Lauaxeta"-k dagiana, ez da lan makala. Bere "Bide Barriak" goren, txalogarriak. Olerti-uts zelaetatik juan

bedi. Nekeak ez dezala auldu; ain da galgarria bide ori. Oraindiñokoan bulartsu darraikio. Ez bezaie, orde, maitasun gaiei, minkuntasun asmo samurrei uko egin. Ain olerki politak egin dizkigu! Ain gogokoak ditut gaztaro asierako neurtitz oiek! Adi-poetsi eta maite-olerkiak ez ezik beste gun ederra dituen olerkitxoak aurki lezazkike irakurleak" (x or.). 42 olerki dira guztiz, maitasuna, aberria, Jainkoa kantatuz egiñak.

Andik lau urtera beste poesi-liburu bat, "Arrats-beran" (Bilbo, 1935), 162 orrialde, emon euskun. Berberak itzaurrean: "Ludi onen bestalde loratzen diran landa-raen usañak goxalde bakotxak dakarkidaz. Auxe da neure sakona! Bestiak entzuten eztaben egal-otsa neure gelara yatort eta berneko zugatz onaitatik txorijak aldatu zirana-rran, abar-dardarea ezta amaitu". Pirtxilleriak zirala uste eban olarkiok; baiña bide orretatik nai izan eban jokatu, bertso labur, sotil ta atsegiñak onduaz. "Arrats-beran" lako liburu mordoa egiteko asmotan ebillen. "Euzkadi"-n orrela argitara zituan alegi edo ipuintxo batzuak, egoki ta dotore egiñak, 1932'garren urtez batez be, **Izkiñuak**, erderazko **Letrillas** antzekoak.

Urkiaga berez olerkari jaioa dozu. Baiña ikasiz be, klasikoak irakurriz ez gitxi, eder-senaren gozotasuna beregandu eban. Irakurtean, espaiñar olerkariak albora itxi barik, Prantzia'koak atsegin jakozan, parnasoarrak batez be. Eta onei jarraiki osotu zituen "Bide Barriak" liburuan datozen geienak. "Arrats-beran" ostera beste joera bat artu euskun, errez, arin, sakonagoa. Irakur eizu bat, "Mutxurdiña" deritxona, eta beste guztiak be antzera eioak dituzu. Ona estrofa bi, leenengoa ta bigarrena, lelo ta gutti:

"Euki neban, euki antziña,
—a zan ezkontsari panpiña—
Tella bako etxia.
Euririk etzan egunetan
antxe bai nebala topetan
egizko aterpia.
Aren nayeze eldu yatazan
senargai bi, bijak konkorrak.
Ardanetxeko zorrak
alan kentzeko esperantzan!

Aro zuri,
ardo gorri,
itunik yagokan matxurdin
poztu egik zurrut batekin.

Ardo gozoena edanik
zato batekin nintzalarik,
—ilgo al da betiko—
etorri yatan, bein, etorri,
mutil maingo, aurpegi-gorri,
nerekin ezkontzeko.
Maitasun zin asko egiñik
edan eustan zato gustija.
Ene ordi txarrija,
gero laga nindun bakarrik!

Ardo zuri,
ardo gorri,
itunik yagokan mutxurdin
poztu egik zurrut batekin".

Lauaxeta'k izan dauz omenaldiak, ez merezi beste baiña. Bat 1973'an egin geuntson emen, Larrea'n, Olerti-Egunez. Arratsaldeko batzarrean Luis Arostegi karmeldarrak lan gunez beterikoa irakurri euskun Laukiniztarraren olerkiari buruz. Iru poesi-lurralde ikusten zituan Arostegi'k aren olerkietan: **maitasuna, gaztaroa ta igarokortasuna**.

Lenengo, poeta geienak lez maitasuna darabil Lau axeta'k be kantagai. Maitagar deritxogun jainko txikiak, bere gezi sarkor bigunez, giza-biotzak zauritzen ditu, eta zauriak poza ta negarra ekarten. Gure olerkariak ez dau nai maitasun leial-ezik. onakoa jostorratz zorrotz antzera sartu oi da barru-barruraino

ta dana irabia ta loitu: garbia ta leiala nai dau, "Maitale kutuna" abesten dauskun legez. "Lara baltzak —diño— edurtzan bildurgarria yataz".

Bigarren lurraldea gaztetasuna da. Lurralde zabalena bear bada, beste guztien erdi-erdia, aren poesiaren sorburua. "Maitasuna ta bizitza guztia gaztetasuna zear ikusten ditu", idazten dau Arostegi'k. "Gaste ule baltz gara", deadar Lauaxeta'k. Itxaropena, barriz, gaztaroari dagokion zabal-gunea. Goiak damotse bizi-kemena; argiak dakartse arnasa. Aberria ta askatasuna be gaztaroaren inguru dabiltnanak dira oroz gaiñetik. "Gaztedi orren didarra / bai dala didar zolija!", oi u olerkariak. "Dana emon bear yako / maita dan askatasunari".

Iruigarrena, igarokortasuna. Maite ditugun gauzak igesi doaz abiada aundiz. Au daroa gogoan —eta nok ez?— olerkariak. Beste gaiak be emendik artzen dabe, erdi-egegiz, euren poesi-mugagatasuna. Eta emen diño: izadiaren maite-bularrak ez dautsola kentzen barne daroan arantzearen miña, ezta barruan aginka dabilkion kezka nagusia.

Iru lurraldeok naste lez, aragitzen dauskuz Lauaxeta'k bere oler-lanak.

An ziran besteok be, ingurumari, goizala orreikin taldea osotu naita: Urkidi'tar Albontsa, Bizente Ametzaga, Benjamin Manterola, Jakoba Gerrika-Etxebarria (gazterik illak biok) eta beste batzuk. Musaen aizea puzka ebillen gurean, gozo ta indartsu. Izar eder bezela, baiña, Sabin Muniategi ta Eusebio Erkiaga jakuz punterengoak. Muniategi'k., gerora be ainbat poesi eder ondu dauskuzanak, itxasoak ondo zearkatu ostean, guda aurretxoan "Goiz-aize" (Bilbo, 1936) eta oraintsuagoa "Bidean gora" (Bilbo, 1970) opari lez egin dauskuz. Eta E. Erkiaga'k, guda aurretik idazle, bitartean "Eguna"-ren atontzaille ta ondoren olerkari, eten barik salatu ta euskal arloan lan egin dau, Bizkai Bankuko lantegilik be, ixillik baiña zintzo, beti gure lanari, prosaz eta bertsoz, lotua bizi izanik. Egoki li-

tzateke onen olerkiakin bilduma eder bat osotzea.

Ni be, naiz-ta apaltasunari grauskadtxoa egin, orduan asi nintzan olerkigintzan eta arrezkero ez dot ortik anka egin. Or argibidez "Milla Euskal Olerki Eder" (Zarautz, 1954), "Goiznabar" (Bilbo, 1970), olerki-bilduma, 1928-1950; or "Las cien mejores poesías de amor de la Literatura vasca", euskeraz ta erderaz; or "Oleriti" aldizkaria; "Gure Bertsolariak", Agirre-Saria irabazi ebana, ta abar.

Bego emen gaiñera olerkari zerrenda galant au be: Agustín Zubikarai, antzerkitan ez-eze olerkiz be asko idatzi dauana; Paulin Solozabal, sei-zazpi poesi-libururen egille xalo; Grabieli Aresti, ez ekian euskera ikasi ta poesi soziala bertso bipillez jantzi ebana; bardin Luis Arostegi gatikarra. "Poema amaitu bakoak" osotu euskuna, eta Gallastegi'tar Kauldi, "Zer" aldizkarian olerki politikak damoskuzana; Juan Anjel Etxebarria, España'ko, Frantzia'ko ta Katalunya'ko olerkari askoren lanak euskeraz argitaratu dituna; Biktorian Gudiaga, frantziskotarra, Arantzazu'ko egoitza gozotik olerki-lanak ugari, "Elorri",

"Iru gizon bakarka" ta besteak mamindu dauskuzana; Afonso Irigoien, Euskalari ta poeta, "Sorterriaren alde" ta "Herrian gara bi" liburuan egille; Martzel Andrinua, azken urteotan "Kezkaz" poesi-liburua eratu dauena; Pedro Anasagasti bermeoarrak, "Olatuak" bertso-idaztia eskiñi dautzu; Nikolas Alzola, "Makue", kopla bitxiak ez gitxi eioa; Antonio Bilbao, morgarra, "Lizardi Saria" irabazi ta oraintsu "Pentsakizunak" liburuxka argitara emon dauskuna; Fermin Iraolagoitia pasiotarrak, iru ingurrazti daukaz irarkolarako gertu; Lorentzo Zugazaga, Gamitz'ko semeak, olerki txanbeliñak antolatu ditu; Mikel Zarate, oraintsu illak, beti kezkatu, itz askatu ta lotuan idatzi euskun; Jon Enbaita, bertsolari ta olerkari, poesi liburu ñimiño baten egille; Manuel Ertzila, Atxondo ibarreko semeak, poema bat emon dauku "Hitzik aintz idatzi dut" izenarekin; Abel Muniategi, Ereño'ko semeak, or-emengo aldizkarietan oler-lan politik emon ditu; Jesus Antonio Etxezarraga, bilbotarra, 1977'an "Lauaxeta"-ri egiñiko omenaldian, poesi-batzaldian, leenengo saria jaso ebana.

Ba-ditugu oraindik beste bi be, bizkaitar olerkariak, aitatatu bearrekoak: J. Kerexeta eta Balendin Aurre-Appraiz, a elorriotarra ta au Axangiztarra. Biok koplari onak. Kerexeta'k iru poesi liburu daukaz: "Orbelak", "Bitargi" ta "Udazken". Orain lau urte, 1980'an, irurok batean argitaratuak. Poeta sakon, errez, ezta. Irakur:

"Jo danbadak, odeiok, gaurko sargoritan; eta, bitartean, itzi naizue baketan!	ta otzitu nadin zure zurrumbilloetan! Gaur ez dot lagunkide nire gogokoa; entzun daidan, beraz, barruko mintzo gozoa.
Busti nagizu, laiño, uda-arrats onetan; sar zakidaz, leunki, izatearen muiñean.	Eta Izadi-erdian nagoan ertean, gaur beintzat, Maiteder, itzi nagizu bakean!"
Egin orro, aizebaltz, areizti ondoan;	

Eta Aurre-Appraiz? Egiatzko olerkari niretzat. Lur-langille ta poeta. Olerki sakon, sendoak, ardao urtez ondu baten antze-koak, argitaltzen dauskuz or-emengo aldizkarietan. Asko daki ederrari buruz, orrela agertzen bait jaku Larran urtero eratzen doguzan Oleriti-Egunetan. Arima eder baten jabe danez gero, errez jako ederraren muiña jaso ta iragartea. Bere etxe zuri ertzeko solo ta bazterretan dakusana, orixe dau geienbat kantagai.

"Udabarria bai-dator alai-alai!
aterako aal daust biotzeko dardai.

Zidor ertzeetako lora apaiñen lurrin;
gozatu eizue eme, zaurien samin.

baso ixilletako latsaren eresi:
zakit atsekabeentzat aienagarri".

diño "Alaitu guraz" deritxon lantxoan. Atsegingarri jako uneoro barruko kezka kanpoko bake ixillari autortzea.

Eta azkenez, Luis Baraiazarra, aurtan "Lizardi Saria" eskuratu dauskuna. Ezta euskal literatura ortzian agotik sudurrera agertutako izarra; "Karmel" aldizkarian naiko idatzia dogu, eta poesi-saillean, leendik be, Gabonetan eta,

Markiña'ko umetxoentzat olerkitxoetan saiatua dala, azken-urteotan or-emengo sariketatar aurkeztu izan da. Ots, 1980'en "Lauaxeta Saria"n esku artu eban olerkari lez, Laukiz'en. Arrezkero, Iparragirre'ren mende-urrunean leenengo saria lortu eban, 1982'an Ondarru'ko Lore Jokuetan bigarren saria eta igaz Markiña'ko Lore-Jokeutan be irabazle. "Bakardadeko Bertso Ezpalak" dabe izena saritutako oler-lanak, amairu guztira. Azken uiola, gelako bakartasuna, bizia, maitasuna, eriotza, poza, ituna ta abar kantatzen ditu arin, nasa ta gozo.

Irakur eizuz uiolaz egiñiko zati biok:

"Euria, tximista, trumoaia,
betoskoz jantzirik da goia,
zeru-zola burrunbadaka
tximista-geziz grakadaka.
Bestetako oihal urdina
herio mehatxuz gordiña,
milaka zatitan urratuz
goiak behean hots amorratur.

Dena ezinaren ezina
ondamendiaren samina,
urek dena trumilka bilduz
lur-zintzurretarik amilduz,
guztia hautsiz atzaparka,
hor zehar utziz lokatz-marka...
horra tristurazko trixkantza!
Badu honek gerraren antza".

Euskera jatorrean, pentsamentuak eta biotz-zirrarak maisuki lotuz, diardu Meñaka'ko olerkari koroituak.

Azken-itzez, baiña, ez dagigun aantz-zulo itxi azken orduko krikari poeta bat be. Euskal poesiari buruz asko ta ederto idatzi dauan J. M. Leizaola'k dakarsku berau "A-contecimientos del siglo XX en poetas euskéricos" deritxon lanean (**Obras Completas**, Donostia, 1981, 2'garren alea, 618 of).

Bost kronika dira JEL-ORDE'k izenpetuta. Ba-ditu beste bi be, Lekeitiar Karlos Solano'ri bere eriotzan eskiñia ta "Euzkeria da gure ikuntza bakarra" daritxona, Paris'eko "Euzko-Deya"-n agertu ziranak zazpirok. Ez dakigu nor dan kronikalari au; baiña Bizkai'ko baserri baten, 1890'an jaioa dala diñosku Leizaola'k, gerran ibili-takao ta mugaz bestealdera joana.

Bost jazokun-olerkiok onela dozuz: 1) **Guda olerkijak**, 12 zortziko nausi; 2) **Olerkijak Ingelandar eta Amerika'ren omenez**, 12 zortziko nausi; 3) **Hitler'ari olerkijak**, 12 zortziko nausi, amabi bertso-lerrotan idatzita; 4) **JEL-ORDE'n olerkijak ango adiskide onai**, 6 zortziko nausi; 5) **Franco'ren amar aginduak**, 12 zortziko nausi, amabi bertso-lerrotan emonda.

Erri euskera garbi ariñean idazten dau Jel-Orde'k. Ez da liriku bat, baiña jazotako gauzak xotil azaltzen dituna. Berak ikusi ta jasandako gauzak edesten daukuz, bera egille dala orain eta artzaille dala gero, "atera giñan" eta abar daragoio. Idazkera onek, au da, leenengo ta irugarren pertsona erabilde onek jasa, eragiña ezarten dautso olerki-lanari. Ausnar estrofa biok, "Guda olerkitik" artuta:

"Euzkel-erriak ezpaleu ixan
guda onetan parterik
neure ustian etzan ixango
ezetariko kalterik.
Aberritarren aurka zan,
etzan geuretzat bakerik,
naitezian atera giñan
etzegon beste tarterik.

Egazkiñakaz etorri eta
Gernika dana apurtu
emen bonbakaz sua emonik
erre ta ikatz bigurtu.
Basatikeri ori egiñaz
jente guztija bildurtu,
etzerritarrok aspaldi ziren
ori egiteko gertu".

* * *

Utsune ta akatsak gorabera, auxe dogu Bizkaiko poesi-elertiaren aztarna. Ez diñot ugari-ugaria danik, ezta urria be, bai bien arteko. Daukaguna, gure aurretikoak itxi daukuena ikasi, aztertu ta duindu bearrean gagozala, nik esango neuke. Ortxe dago gure euskal arnasa, edestizko gure olerki bizietan eta euskaldunok barru-miñetan emon ditugun frutuak diran kopla gartsu egokiro taiutuetan. Gorde ta ugaritu daigun geure eltxor baliotsua.

AITA ONAINDIA